Quaderns de la Selva, 13 2001

CENTRE D'ESTUDIS SELVATANS

Noves dades sobre la difusió de Lo libre de les dones *de Francesc Eiximenis*

JESÚS ALTURO PERUCHO

Universitat Autònoma de Barcelona

Dins l'extensa, variada, erudita i profunda producció científica de l'admirat Dr. Josep M. Pons Guri, no hi podia mancar, per part de qui ha passat tantes hores investigant als arxius, la valoració cultural dels fragments de còdexs recuperats de cobertes o de fulls de guarda de diverses peces arxivístiques. I així, el 1995, donà a conèixer un *Legendarium sanctorale* recuperat a l'Arxiu Històric "Fidel Fita" d'Arenys de Mar.[1] Com a modest, però sentit homenatge al Dr. Pons Guri, voldria, també jo, presentar en aquesta ocasió un nou fragment de còdex de la popular obra eiximeniana *Lo libre de les dones* dins el context de la seva tradició.

Les obres de Francesc d'Eiximenis i la seva difusió han estat tema de diverses aportacions científiques des que, en 1873, Emili Grahit escriví unes *Memories sobre la vida y obras del escriptor geroní Francesch Eiximenes*,[2] i, naturalment, mai no s'ha deixat de considerar la tradició manuscrita i im-

1. J. M. PONS GURI, «Un fragment de còdex esdevingut coberta de manual notarial», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XIII (1995), p. 47-53.

2. *La Renaixensa*, III (1873), p. 185-188, 195-199, 208-212, 234-236, 256-260, 266-269, estudi republicat recentment gràcies a una comissió formada per Modest Prats, Albert Hauf, Xavier Renedo, Albert Rossich, Mariàngela Vilallonga i Lola Badia, dins *Estudis sobre Francesc Eiximenis I. Studia bibliographica*, Col·legi Universitari de Girona, Diputació de Girona 1991, p. 1-40. En aquest llibre es recullen també altres diverses aportacions de J. Massó i Torrents, A. López, J. Sanchis Sivera, M. de Barcelona, J. Monfrin i D. J. Viera. I ni cal dir que és una recopilació de gran utilitat, com utilíssima és també la *Bibliografia anotada de la vida i obra de Francesc Eiximenis (1340?-1409)*, Barcelona 1980, del mateix Viera, i encara l'article «Camps d'estudi en Eiximenis», de S. Gascón, dins *Miscel·lània Germà Colón*, 2 (Publ. de l'Ab. de Montserrat, 1994, p. 25-29).

presa de primera època de *Lo libre de les dones*, que ha estat objecte d'una edició relativament recent per part de F. Naccarato.[3]

Aquest editor, però, tal com se'ns diu en la introducció deguda a C. Wittlin,[4] no va estudiar tots els manuscrits que transmeten íntegrament o parcial l'obra, atès que la seva edició és, en essència, la transcripció rigorosa d'un sol còdex, el conegut com A. D'aquí que en el camp de la tradició manuscrita no es faci cap aportació nova i que en la introducció a aquesta edició hom recordi, bàsicament, el que se sabia des dels estudis de Jaume Massó i Torrents,[5] amb algun petit complement. Es tracta dels següents manuscrits: Chantilly, Institut de França, ms. 534, de l'any 1427 (l'A); Barcelona, Biblioteca Universitària, ms. 79, del 1435 (el B); París, Biblioteca de França, ms. esp. 57, del 1438 i transmissor sols de la quinta part de l'obra (el C); Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 1.984, del 1478 (l'F); Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 461, del segle XV (el G); Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 1.797, del segle XV (l'H), Barcelona, Biblioteca del Col·legi de Sant Ignasi, ms. 260, del segle XV, donat per perdut el 1932, però actualment conservat al Centre Borja dels Jesuïtes de Sant Cugat (el J). En la introducció a *Lo libre de les dones* encara se'ns recorda que el ms.4.030 de la Biblioteca Nacional de Madrid, transmissor d'un *Llibre dels àngels* copiat el 1398, presenta al final la transcripció dels capítols 319 a 380 de la nostra obra, i que, el 1960, Joan Rogent en trobà a Collbató dos folis, restes d'un còdex del segle XV (el CH).[6] Recentment, també C. J. Wittlin ha identificat fragments textuals del *Llibre dels àngels* i del *Llibre de les dones* en l'actual ms. 46 de la Biblioteca Pública de Tarragona.[7]

Destaquem, de moment, d'aquests manuscrits que dos són d'origen rossellonès: l'A i el Ch; que el B pertangué al convent dominic de Santa Caterina de Barcelona i que fou copiat per un pellisser, el ciutadà de Barcelona Miquel Sagrau; que la còpia de C fou encarregada pel mercader mallorquí Ponç Deslledó a l'escrivent de Mallorca Bartomeu Sorell; que l'F fou transcrit per un amanuense menorquí, Pau Oliver, que estava a Barcelona i que el G féu cap al monestir de San Jeroni de la Murtra.[8]

També resídu d'un manuscrit del segle XV és el fragment 99 de l'Arxiu Diocesà de Barcelona, malauradament de procedència desconeguda, un simple retall de pergamí que amida actualment, en les parts màximes, 137 mm d'alt

3. Publicada a Barcelona el 1981.

4. *Ibidem*, p. XXXIII.

5. «Les obres de Fra Francesh Eiximeniç (1340?-1409?). Essaig d'una bibliografia», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, III (1909-1910), p. 588-692, i, ara també, dins *Estudis sobre Francesc Eiximenis* cit., p. 41-172.

6. Vegeu la susdita introducció de Wittlin, p. XXXIII-XXXVI.

7. «Extrets d'obres d'Eiximenis copiats i amplificats per Jaquet de Marvilla en un manuscrit de Santes Creus», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XLII (1989-1990), p. 313-339.

8. La justificació d'aquesta atribució, la reservo per a un estudi que estic preparant sobre la biblioteca de Sant Jeroni de la Murtra.

i 162 mm d'ample i que transmet unes línies del capítol CLXIV de *Lo libre de les dones* al que queda del recto i unes altres del capítol següent al que s'ha salvat del verso d'aquest foli, que devia ser part del bifoli central o de l'exterior d'un manuscrit probablement en paper i pergamí, de 'paper cisternat de pergamí', com es deia a l'època. Aquest retall fou reaprofitat per fer-ne la coberta d'un quadernet de naturalesa administrativa de 137 mm x 100 mm i, segons cal deduir per algunes anotacions que conté, es faria al segle XVI.

L'escriptura, a dues columnes –com sembla habitual en la transmissió de l'obra–, és de tipus bastarda, amb unes lletres d'uns 2 mm d'alçada, però amb astes de 5 mm i lleugerament inclinades ja que altrament no cabrien en l'espai interliniar que fa justament 5 mm. L'espai de l'intercolumni és de 25 mm i el marge exterior, l'únic conservat, arriba als 35 mm. La tinta és de color marró, i s'han conservat alguns calderons vermells.

Des del punt de vista textual el nostre fragmentet és molt correcte. Al recto, on sols és possible de llegir la primera columna, perquè el ròssec ha gastat completament la segona, transmet des de la línia tercera del capítol CLXIV de l'edició de Naccarato (...]*cils, per qualque fin bona*) fins a la catorzena del mateix capítol (*axí com són riquees d*[...), sense altres variants respecte a la susdita edició que escriure *matex, altre, envers* i *pocha* en lloc de *mateix, altra, emvers* i *poca.*

D'altra banda, al verso, són llegibles algunes paraules aïllades de les tres darreres línies d'aquest mateix capítol, i també es poden desxifrar algunes paraules de l'enunciat del capítol CLXV i de les seves tres primeres línies. Són mots corresponents al que queda de la primera columna de text, però en cap cas presenten la menor discordança amb el text donat per Naccarato.

La segona columna del verso transmet des de la línia tretzena del capítol CLXV (*Per tal deya sent Gregori*) fins a la vintitresena (*açò los hòmens, ans encara ho*). Aquí també trobem algunes variants simplement ortogràfiques, com *corajós, enemichs, matex, totstemps, sobiran* i *sobirana* en lloc de *coragós, enamichs, metex, tostemps, subiran* i *subirana.* Però hi apareixen ja algunes discrepàncies estrictament textuals. En comptes de *graciosa* el nostre fragment duu *gojosa*; hi afegeix un *los* al davant de *Actes dels apòstols* i omet el *no* de la frase *E no solament feyen açò los hòmens.*

Com que no m'ha estat possible, ara com ara, d'examinar el fragment de Collbató no puc determinar en aquests moments si el fragment de Barcelona n'és un *membrum disiectum* o correspon a un altre manuscrit. En qualsevol cas és també una nova prova de la gran difusió de les obres d'Eiximenis i, en concret, de *Lo libre de les dones*, del qual ja des de Grahit coneixem manuscrits perduts. D'aquests, testimoniats en antics inventaris, n'han donat notícia, entre altres, també Massó i Torrents, Duran, Martí de Barcelona, Madurell, Junyent, Llompart, Viera, Hillgarth, Iglesias i, sens dubte, és i serà possible de trobar-ne

nous esments en el despullament dels nostres rics i abundosos inventaris baixmedievals. Si repassem el que aquestes inestimables fonts documentals han aportat al particular, sense el mínim ànim d'exhaustivitat, trobem les següents referències:

> Encant públic dels llibres relictes per Nicolau Vidal, prevere beneficiat de l'església major de Santa Maria de Cervera, de l'any 1429: 'Item un libra apellat *De les dones*, scrit en paper, cubert de blanc, ab X claus ... III lliures, XVII sous, I'.[9]
>
> Inventari de Pere Gircós, mercader, ciutadà de Barcelona, de 1437: 'Primo I libre apellat *De las dones*, scrit en paper, ab posts de fust cubertes de cuyro vert, ab V bolles a cascuna post'.[10]
>
> Inventari de Pere Sabater, de 1438: 'Item XI sisterns de paper, appellat del *Libra de les donas*'.[11]
>
> Inventari de Bernat Costeges, causídic, de 1441: 'Item I libre scrit en querns apellat *Libre de les dones*, lo qual té en penyora mossèn Matheu Cardona, cavaller, per dos florins'.[12]
>
> Encant públic del predit causídic Costeges, de 1441: 'Item I libra apellat *De las donas*, lo qual no és cornat ni capletrat ne rubricat, al discret an Francesch Moles, notari, ... II lliures, XVIII sous, VI'.[13]
>
> Inventari d' una persona no identificada, de 1441: 'Item un libre de paper de la dita forma [quasi de la forma de fulla], ab cubertes vermelles, apellat *Lo llibre de las donas*'.[14]
>
> Inventari d' Antoni Cases, mercader, de 1448: 'Item un altre libre en romans, de forma major, scrit en paper, ab cubertes de post empremptades, cubertes de cuyro de badell blau, ab V bolles grans e altes de lautó a cascuna post, e IIII gaffets de lautó, lo qual és intitulat *De les dones*.[15]
>
> Inventari de Guillem Mateu, mercader, i de la seva esposa Margarida, de 1450: 'Item hun libre de paper en forma comuna, ab cubertes de fust vermelles, bolades, appellat *Lo libre de les dones*'.[16]
>
> Inventari d'Írsula, muller de Pere Torrent, forner, ciutadà de Barcelona, de 1451: 'Item un libre en paper de forme de full, ab cubertes de posts cubertes de cuyro negre, ab bolles, appellat *Lo libre de les dones*'.[17]

9. J. A. IGLESIAS, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XV. Les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial (anys 1396-1475)*, 2 vols., Universitat Autònoma de Barcelona, 1996, tesi doctoral en curs de publicació, doc. 116, 15.

10. IGLESIAS, doc. 187, 17.

11. M. DE BARCELONA, «Fra Francesc Eiximenis O. M. (1340?-1409?). La seva vida, els seus escrits, la seva personalitat literària», *Estudis Franciscans*, XL (1928), p. 214, i, ara també, dins *Estudis sobre Francesc Eiximenis* cit., p. 185-239.

12. J. M. MADURELL, *Manuscrits eiximinians; petit repertori*, dins *Miscellanea Martínez Ferrando*, Madrid, 1968, doc. 21.

13. MADURELL, doc. 22.

14. J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, vol. II, París, 1991, doc. 219, 8.

15. MADURELL, doc. 25.

16. HILLGARTH, doc. 238, 5.

17. IGLESIAS, doc. 256, 5.

Inventari d'Andreu Amigó, teixidor, de 1452: 'hun libre en paper, ab posts e sinch bolles en cascuna post, appellat *De las donas*'.[18]

Inventari de Francesca, vídua de Bartomeu Trillo, ciutadà de Barcelona, de 1453: 'Item hun altre libre ab cubertes de fust, cubert de pergamí, ab sinch plotons a cada part, ab quatre tranchadors, scrit en paper, de forma de tot lo full, de forma manor, ab corondells. E comensa lo primer corondell: "A la molt alta". E feneix lo derrer corondell: "que Déu obehex altament".[19] I encara prossegueix: 'Item hun altre libre ab cubertes de fusta, cubert de pergamí, ab sinch plotons a cada part, scrit en paper ab corondells, de forma de tot lo full, de forma menor. Lo qual és intitulat ab letras vermelles: "Capítols CLXXXV. Ací comensa lo Terch tractat principal de aquesta quinta part del *Libre de les dones*, en lo qual tractat se tracta primerament per què Déu nos ha dats manaments". E comensa lo primer corondell de la primera carta: "Per gràcia". E feneix: "cum Deo vivat. Amen".[20]

Inventari d' Eloi de Navel, mercader, ciutadà de Barcelona, de 1457: 'Item un libre scrit en paper cisternat de pergamí, a colandells, ab les capletres de atzur e vermell, ab títols vermells, ab cubertes vermelles, amprantades, ab X bolles e IIII gaffets, appellat *Lo libre de les dones*'.[21]

Inventari de la llibreria de València de la reina Maria, esposa d'Alfons el Magnànim, de 1458: 'Item un altre libre *De les dones*, scrit en pergamí, ab cuberts de fust e de cuyro vermell, ab gafets d'argent sobredaurades'.[22]

Inventari de Pere Terrassa, mercader, ciutadà de Barcelona, de 1458: 'Item altre libre tal com los demont dits, ab cubertes negres, qui comensa: "A la molt alta e molt excel·lent senyora, etcetera". E fina: "e de la sua glòria. Amen".[23]

Venda de 1458 de Guillem Ferrer, mercader, al noble Joan de la Geltrú, pel preu de 10 lliures i 10 sous: 'quendam librum scriptum in papiro, vocatum *Lo libre de les dones*, de mestre Eximeniç'.[24]

Inventari de Llorenç Martina, mercader, ciutadà de Barcelona, de 1459: 'Item atrobí I libre apellat *De les dones*, scrit en paper, en coherns, no cornat'.[25]

Inventari de Guillem Garriga, balancer i ciutadà de Barcelona, de 1461: 'Item hun libre scrit en paper, ab cubertes negres empremptades, ab IIII gaffets, qui és appellat *Libre de les dones*, que comença en lo vermell: "Assí comensa *Lo libre de les dones*". E en lo negre: "A la molt alta". E en la darrera carta feneix en lo negre: "dels piadosos servidors de Jhesu Christ". Lo qual libre és scrit a mà del dit deffunct'.[26]

18. HILLGARTH, doc. 247.
19. IGLESIAS, doc. 259, 3.
20. IGLESIAS, doc. 259, 4.
21. IGLESIAS, doc. 266, 26.
22. V. VELASCO Y SANTOS, «Inventario de los libros de la Reina de Aragón doña María», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, II (1872), p. 29.
23. IGLESIAS, doc. 274, 4.
24. MADURELL, doc. 30.
25. MADURELL, doc. 32.
26. MADURELL, doc. 33.

Inventari de Pere Pau Pujades, notari de Barcelona, de 1462: 'Primo un libre scrit en paper, en vulgar, apellat *Libre de les dones*, cornat ab posts e cubertes de cuyro negre, ab dos tancadors e v bolles a cascuna post'.[27]

Inventari d'Antoni de Mura, lloctinent de l'escrivà de ració i ciutadà de Barcelona, de 1463: 'Item hun *Libre de les dones* scrit en paper, ab corandells, cubert de pergamí'.[28]

Inventari de Pere Guialseny, mercader i ciutadà, de 1463: 'Item un altre libre semblant al propdit [en paper de forma de fulls, ab cubertes de fust negres], lo qual comença axí: "A la molt alta e molt honorable senyoria mia Dona Sancha Ximeniç d'Arenós, comptessa de Prades, etc."[29] I, encara, del mateix Guialseny: 'Item un altre libre en paper, de forma de full, ab cubertes de fust negres, apellat *Libre de les dones religioses*'.[30]

Inventari de Jaume Rovirola, farmacèutic, de 1469: "Un libre de forma major, apellat *Llibre de les dones*, cubert de posts de cuyro vermell, ab bolles e dos gafets".[31]

Inventari de Francesc de Mora, ciutadà, de 1472: 'Item hun altre libre de mà, major, cubert de pregamí. Comensa: "Introhit del libre de las donas". E acaba: "lo menyspreu per res nel offena e si u fa ya noll ama vertaderament". Conté sis querns'.[32]

Testament de Francesc Puigdenlluc, de 1473, en què llegà al convent de franciscans de Perpinyà: 'librum meum uocatum *De les dones*'.[33]

Inventari de Joan de Vall, doctor en lleis, 1474: 'Altre libre en paper ab posts cubertes de cuyro negre, ab v bolletes e II gaffets, e sisternat de pergamins, ab corondells ... Lo qual és apellat *Libre de les dones*. E dita dona dix aportà en dot estimat al dit quondam son marit'.[34]

Inventari del magnífic Lluís Sanglada, donzell, de 1480: 'Item un altre libre de paper, de forma de full, cubert ab posts en cubertes vermelles, qui.s diu *Libre de les dones*, scrit en vulgar'.[35]

Inventari d'Antoni Solà, apotecari de Cervera, de 1483: 'Item un libre scrit en paper, cubert de pergamí, apellat *De les dones*; és de Guissona'.[36]

Inventari de Joan Jolí, ciutadà, de 1485: 'Item hun altre libre de paper, de forma de full, ab cubertes de fust, intitulat *Libre de les dones*'.[37]

Inventari de Pere Angelet, pelaire, 1490: "I libre scrit en paper, ab posts de cuyro bones, ab boletes, apellat *Libre de les dones*".[38]

27. MADURELL, doc. 34.
28. MADURELL, doc. 35.
29. HILLGARTH, doc. 286, 12.
30. HILLGARTH, doc. 286, 11.
31. E. JUNYENT, «Repertorio de noticias sobre manuscritos catalanes entresacados de algunos inventarios de la 'Curia Fumada' de Vich», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 16 (1943), nº. 138.
32. HILLGARTH, doc. 316, 5.
33. MASSÓ, p. 105.
34. JUNYENT, nº. 139.
35. HILLGARTH, doc. 349, 19.
36. A. DURAN SANPERE, «Notícia de llibres en inventaris de Cervera», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, IV (1917), p. 135, nº. 11.
37. HILLGARTH, doc. 368, 4.
38. JUNYENT, nº. 140.

Inventari del magnífic Felip de Pacs, ciutadà, de 1499: 'Item hun libre de paper, escrit de ploma, cubert de posts. Comensa: "Lo libre de les dones"'.[39]

Inventari del magnífic Tomàs del Bac, donzell, de 1506: 'Item un altre libre, cubert de pregamí, intitulat *Libre de les dones*'.[40]

Inventari del magnífic Francesc des Brull, ciutadà, de 1511: 'Item altre libre de paper, de penna, cubert de posts, ab bolles, intitulat *Libre de les [dones?] religioses*'.[41]

Inventari del discret Antoni Sureda, prevere, de 1518: 'Item un llibre dit *De las donas*, stampa'.[42]

Inventari de Simó Benet de Clariana i de Seva, de 1520: 'Item *Libre de les dones*, de stampa'.[43]

Inventari d'Eleonor, vídua de Joan Esteve, mercader, de 1521: 'Item hun altre libre scrit en paper, de stampa, ab cubertes de pergamí, appellat *Lo libre de les dones*'.[44]

Inventari de Jaume Sureda, fuster, de 1523: 'Item un libre stampa, de forma major, dit *De las donas*'.[45]

Inventari de Baltassar Ferran, de 1523: 'Item un libre de forme de full, stampat, nou, pronuntiat *Libre de les donas*'.[46]

Inventari de Joan Català i del seu fill Bernat, de 1523: 'Item un libra de stampa, gros, dit *De las donas*'.[47]

Inventari d'una persona no identificada, de circa 1523: 'Item un altre libre, scrit de ploma, ligat ab posts: *Lo libre de les donas*'.[48]

Inventari del castell de Folgons, de 1523: 'Item un *Libre de les dones*, en paper, scrit de mà, lo qual se diu stà en penyora'.[49]

Inventari de Miquel Oliva, mercader, de 1524: 'Primo un libre de paper, de la forma de full, scrit de mà, ab cubertes de post ab cuyro negre bollonat, ab tres tancadós, appellat *Lo libre de mestre Francisco Ximenis de las donas*'.[50]

Inventari del magnífic Joanot de Puigdorfila, donzell, de 1528: 'Item hun libre, tot pudrit, qui.s diu *Libre de les dones*'.[51]

Inventari de la magnífica Isabel, vídua de Pacs i, en segones noces, vídua del magnífic Àlvar d'Onís, cavaller, de 1529: 'Item hun libre de paper, appellat *Libre de les dones*'.[52]

Inventari de Joan Ponç Esteve, de 1529: 'Item un altre libre scrit en paper, de stampa, ab cubertes de pregamí, appellat *Lo libre de les dones*'.[53]

39. HILLGARTH, doc. 437, 3.
40. HILLGARTH, doc. 491, 4.
41. HILLGARTH, doc. 528, 7.
42. HILLGARTH, doc. 588, A 4.
43. MADURELL, doc. 58.
44. MADURELL, doc. 59.
45. HILLGARTH, doc. 643, 2.
46. HILLGARTH, doc. 648, 1.
47. HILLGARTH, doc. 659, 2.
48. HILLGARTH, doc. 674, 19.
49. R. D'ALÒS-MONER, «Inventaris de castells catalans», *Estudis Universitaris Catalans* (1910), p. 46.
50. MADURELL, doc. 60.
51. HILLGARTH, doc. 721, 3.
52. HILLGARTH, doc. 722.
53. MADURELL, doc. 62.

Inventari de Jaume Parers, mercader, 1529: "Un libre scrit de paper ab cuberta de posts ab sinch bolletes a cada posts, apellat *Libre de les dones*, compost per fra Ximenis".[54]

Inventari de Jaume Francesc Gili, mercader, de 1530: 'Item un altre libre de stampa, intitulat *Libre de les dones*'.[55]

Inventari de Francesc Collell, de 1532: "Altro libre de forma major scrit en paper ab cubertess de posts, molt descornat, qui.s diu *Lo libre de les monges*".[56]

Inventari de Rafael Morlà, mercader, de 1538: 'Item un libre de stampa, cubert de full, intitulat *Libre de las donas*'.[57]

Inventari del venerable Bartomeu Roig, prevere beneficiat de la catedral de Mallorca, de 1542: 'Item un *Libre de les dones*, de ploma, al dit Rossinyol per IIII s.'[58]

Inventari de Joan Clarís, doctor en drets, de 1586: 'Item *Lo llibre de les dones*, escrit de mà'.[59]

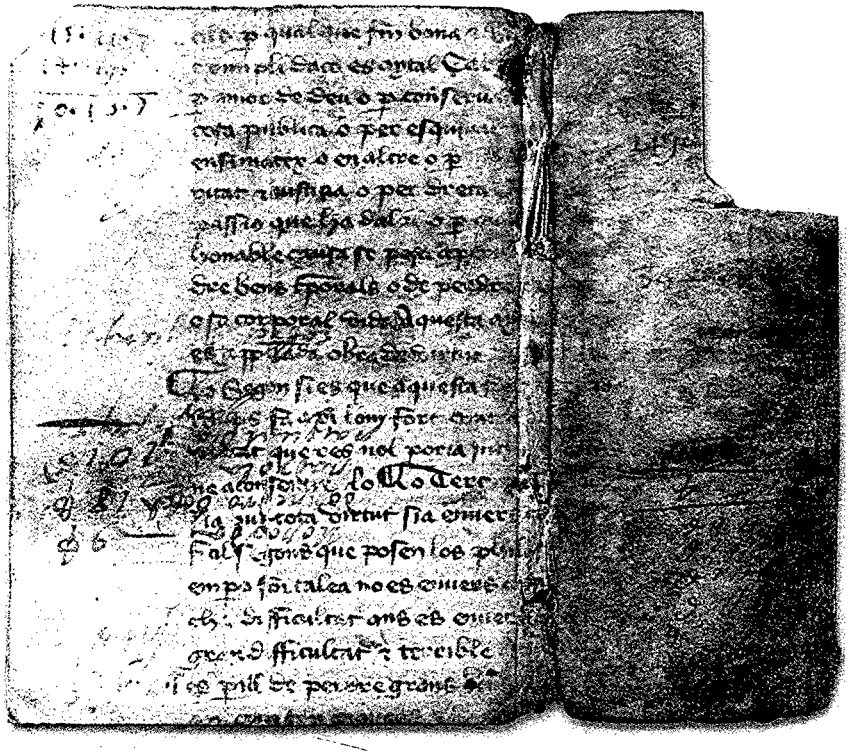
Inventari de Joan de Encontra, capità, de 1608: '1 *Llibre de les dones*'.[60]

Encara hom pot afegir a aquesta llarga, però, certament, no exhaustiva relació, com he dit, que el P. J. Villanueva veié al monestir de Santes Creus "de Fr. Francisco Eiximeniz *Llibre de las donas* y la *Vida de Cristo*, dos vol. fol. del siglo XV".[61] També E. Grahit havia deixat consignat que «en la biblioteca de Sant Joan de Barcelona existeix manuscrita la part d'aquest llibre qu'ensenya la manera de confessarse: se trova en un volum que conté tres altres obres: la primera, *De la providencia del consell*, que dona nom al códice, segons los índices».[62] I no entraré aquí en una altra mena de difusió de l'obra, com és la seva traducció castellana.[63]

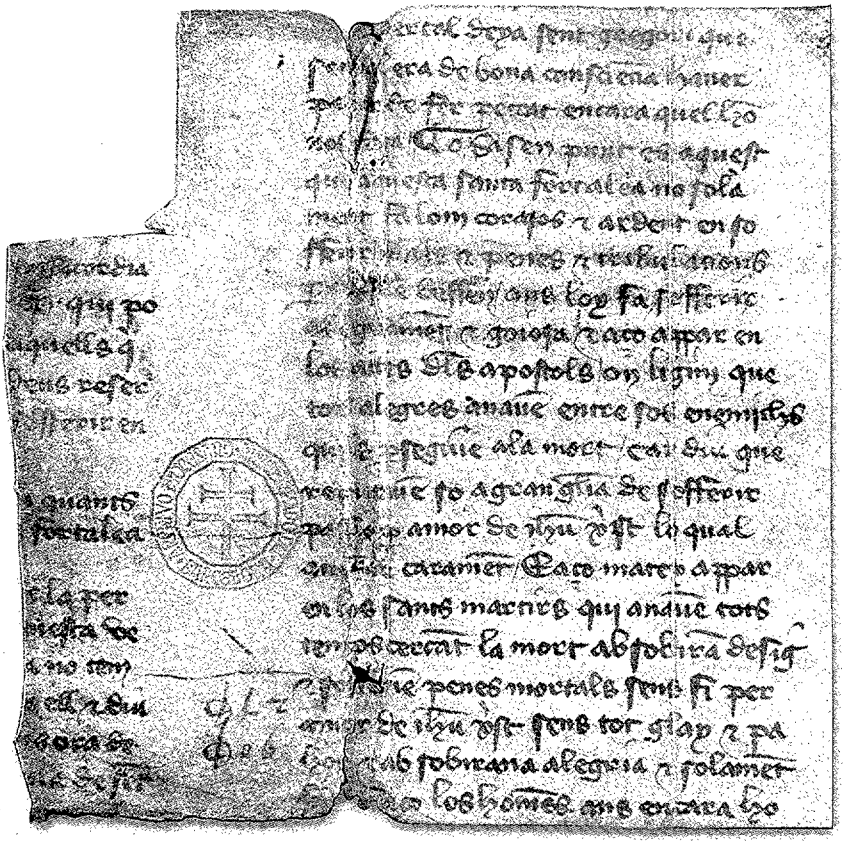
De totes aquestes dades podem deduir que *Lo libre de les dones* gaudí d'un gran favor entre les diverses capes socials i professionals, entre homes i dones, entre eclesiàstics i laics. I és que el trobem a les llibreries de reines, de nobles, de ciutadans, de donzells, de doctors en dret, de notaris, de causídics, d'escrivents, de forners, de teixidors, de balancers, de fusters, de pelaires i, fins i tot, de capitans, però, sobretot, és present a les biblioteques privades dels merca-

54. JUNYENT, nº. 141.
55. MADURELL, doc. 65.
56. JUNYENT, nº. 120
57. HILLGARTH, doc. 817, 8.
58. HILLGARTH, doc. 850, 23.
59. MADURELL, doc. 85.
60. MADURELL, doc. 86.
61. *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XX, Madrid, 1851, p. 125. Veg. també I. M. PUIG FERRETÉ i M. A. GINER MOLINA, *Índex codicològic del* Viage literario *de Jaume Villanueva*, Barcelona, 1998.
62. GRAHIT, p. 32.
63. C. CLAUSELL, «Francesc Eiximenis en Castilla. 1. Del *Llibre de les dones* al *Carro de las donas*», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XLV (1995-1996), p. 440, remarca, molt assenyadament, que «la difusión del corpus eiximeniano por tierras de Castilla se halla en perfecta sintonía y coincide con las lineas de penetración de la *Devotio moderna*».

ders, d'apotecaris i menestrals; que fou copiat sobretot en paper i que després del segle XV (en els nostres testimonis des del 1518) es preferí la impremta a la còpia manual, fins al punt que els manuscrits testimoniats a partir del segle XVI deuen fer referència a exemplars copiats la centúria anterior; que en la còpia hi intervingueren tant amanuenses professionals com copistes ocasionals; que el seu preu oscil·lava des de les tres o quatre lliures a les deu, i que les tapes eren de colors diversos: blanques, verdes, blaves, però amb preferència pel color negre i, sobretot, pel vermell, que duien, a cada post, cinc tatxons de protecció, que podien ser de llautó o de plata daurada; les enquadernacions de vegades també eren empremtades. Però desconeixem com serien bona part d'aquests detalls en el manuscrit al qual va pertànyer el retall de pergamí ara recuperat.

Fragment 99 de l'Arxiu Diocesà de Barcelona, Llibre de les Dones *de Francesc Eiximenis, segle XV.*

Fragment 99 de l'Arxiu Diocesà de Barcelona, Llibre de les Dones *de Francesc Eiximenis, segle XV.*